

תנ"ך בסכבה

יאירה אמית

תגובה למאמר:

צוקרמן, גלעד והולצמן, גתית (2012). רעד אל העם: על המהפך הנדרש בהוראת תנ"ך בישראל. גילוי דעת, 1, 13-31.

הנושא של הוראת תנ"ך עולה חדשות לבקרים בחברה הישראלית, לרוב בהקשר של בחינות הבגרות. ההצלחה המוגבלת במקצוע זה, שנלמד כבר מכיתה ב' ושמוקדשים לו לא מעט משאבים, מעוררת מחדש את השאלה, מדוע בוגרי מערכת החינוך הישראלית אינם יודעים תנ"ך ואף אינם מעוניינים ללמוד ולדעת תנ"ך. הניסיון לפתור את הבעיה ולשנות מציאות תרבותית זו מעלה מדי פעם תרופת פלא כלשהי, העשויה לכאורה להביא מזור למצב הכאוב.

התרופה המוצעת במאמרם של צוקרמן והולצמן היא לימוד תנ"ך כשפה זרה. לשיטתם, "שורש הבעיה טמון בחוסר ההבחנה בין שפת התנ"ך לבין השפה המדוברת כיום בישראל: הישראלית" (עמ' 13). יתרה מזאת, הם משוכנעים כי ההפנמה של הבחנה זו תסייע להתגבר גם על הכשל בהוראת הלשון העברית, ולא זו בלבד אלא שהיא תוביל ל"היכרות אמיתית עם מורשתנו הדתית-תרבותית – כזאת שלא תיעשה מתוך כפייה, ניכור, מיאוס או פחד [...] [ו]תצייד אותנו בכלים המתאימים להתמודדות עם המשברים התרבותיים אשר מבתרים את החברה הישראלית חדשות לבקרים. רק כך תוכל החברה הישראלית להימנע מהידרדרות לוויכוחי סרק רדודים **ורק אם תלך בנתיב זה**, תשכיל להשתמש במשברים אלה כמנופים להתחדשות ולצמיחה" (עמ' 30, ההדגשות שלי). במילים אחרות, רק הכרה בהיות העברית שפה זרה והישראלית שפת ילידי הארץ תביא לציון גואל ורפואה לכל חולי החברה הישראלית.

אף לא מילה אחת מוקדשת לסוגיה כיצד מלמדים תנ"ך כשפה זרה. במקום להרחיב בנושא זה, שאולי היה פוקח את עיניהם של כל המורים ההולכים בחושך כדי שיזכו לגעת באור הגדול, הכותבים מסתפקים במשפט: "יש להשתמש בכלים העומדים כבר עתה לרשותנו, כמו למשל לאמץ שיטות הוראה חדשניות ומהנות מתחום הבלשנות השימושית ולהנהיגן בתחום של הוראת שפות זרות" (עמ' 29).

ממשפט זה ניתן ללמוד, שלא זו בלבד שבהקניית שפה זרה לא כל הכלים עומדים לרשותנו ושהנושא הוא בעצם בתהליך פיתוח, אלא שאליה וקוץ בה – גם הוראת שפה זרה היא בעייתית ונדרשת לשיטות חדשניות ומהנות. האם תשוקתם הגדולה של ילדי ישראל היא לימוד שפות זרות כמו ערבית או צרפתית? אם מצבה של האנגלית הוא לאחרונה מעט טוב יותר, הרי זה משום שהיא זכתה למעמד של *lingua franca* של עולם האינטרנט האקטואלי, הרלוונטי, הנחשב והנחשק. לפיכך נראה כי אם התנ"ך יוצג כשפה זרה, הקושי בהוראתו רק יגבר.

מנגד, אין להתעלם מהקושי הלשוני במפגש עם לשון המקרא, ולכן יש לשקול כיצד להקדים אותו לגיל שבו נטמעות לשונות ביתר קלות. ואמנם, תוכנית הלימודים תשס"ג ממליצה על מפגש עם הספרות המקראית כבר בשלב גן הילדים (משרד החינוך, תשס"ג, עמ' 12-18). בהתאם לכך, כשגננות מספרות סיפורים מן המקרא, הן יקראו את הטקסט המקראי ורק אחר כך יספרו אותו, או להפך. תוכנית זו אף מציעה להתחיל את לימוד המקרא כבר בסוף כיתה א' (שם, עמ' 19), היא דנה בלימוד המקרא כחלק מפיתוח האוריינות (שם, עמ' 21), ואף מדגישה את הצורך לדעת לצטט ביטויים ופסוקים נבחרים. כדי לממש זאת, התוכנית כוללת רשימות של ניבים, ביטויים וקטעים של בקיאות, שהם למעשה קטעים קצרים ללימוד בעל-פה (שם, עמ' 20). הבעיה עם המלצות והצעות מסוג זה היא מטבע הדברים הפנמתן, ואפילו אכיפתן.

למעשה, חלקו הניכר של המאמר הנדון אינו עוסק במהפך של לימוד תנ"ך כשפה זרה, אלא מוקדש למסע הצלב של צוקרמן, שבמרכזו הרעיון כי העברית המודרנית המדוברת כיום בישראל, שהוא קורא לה "ישראלית", אינה החייה של שפת התנ"ך שגוועה והלכה לעולמה במאה השנייה לספירה כדעת בלשנים וחוקרי לשון רבים (למשל חיים רוזן, זאב בן-חיים וחיים רבין), ואף אינה, כדעת אחרים, נדבך נוסף לעברית שמעולם לא מתה, אלא המשיכה להתקיים בכתב ובעל-פה למן תקופת המקרא ועד המאה ה-20 (למשל שלמה הרמת).¹ המכנה המשותף של שתי גישות אלו, השונות זו מזו, הוא לדעת הכותבים, אידיאולוגיה משותפת: "הרצון לטשטש את המשמעות התרבותית והלשונית האדירה של פער בן 1750 שנים, הלוא הן השנים שחלפו בין המאה השנייה לספירה לבין תחילת המאה ה-20" (עמ' 16).

הישראלית לפי צוקרמן היא שפה מרובת הורים, ולרקע האירופי של מחיי השפה, שרובם היו דוברי יידיש – משקל מכריע. מדובר אפוא בהכלאה לשונית, שבה

1 למראי המקום של מחקרים אלה ראו ברשימת המקורות במאמר.

העברית הקלאסית בעלת הרקע השמי סיפקה את מרב הרכיבים המורפולוגיים (צורות ואוצר מילים), ואילו השפות האירופיות – בעיקר את המרכיבים המבניים (פונטיקה, תחביר, סמנטיקה ועוד).

אפשר היה להתווכח עם התיאוריה של צוקרמן בדבר מוגבלות הזיקה בין העברית העכשווית לרבדיה השונים, המחייבת לשנות את שמה ל"ישראלית", וגם לשאול אם חלקה של היידיש כגורם מעצב הוא הדומיננטי ביותר בה, או שיש להדגיש את רציפות העברית למרות שנים ללא דיבור, ואף להאיר את חלקה של העברית המקראית בהתפתחותה של היידיש.² אך בהקשר הנוכחי, אני מעוניינת להתמקד דווקא בנושא המאמר, כפי שהוא עולה מכותרתו: "על המהפך הנדרש בהוראת תנ"ך בישראל". נדמה לי שאין מי שלא יסכים עם כך שהוראת תנ"ך היא כישלון חרוץ בחינוך הישראלי. על רקע זה כתבתי את ספרי עלייתה ונפילתה של אימפריית המקרא בחינוך הישראלי (אמית, 2010), שבו עקבתי בקצרה אחר תולדות הוראת המקרא בחינוך היהודי בכלל ובחינוך בארץ ישראל בפרט, תוך כדי התמקדות בתוכניות הלימודים שנוצרו במרוצת מאה שנים, למן ראשית היישוב ועד ימינו (1910-2010). כבר המבוא לספר נפתח בהצהרה: "הוראת מקרא בחינוך הממלכתי-כללי מלווה בשורה של בעיות שמאפיינות תחום מסוים זה של ידע, והופכות אותו למקצוע מורכב וקשה להוראה" (עמ' 11). הבעיה השנייה בשורת הבעיות המוצגות שם היא היות לשון המקרא שפה זרה ללומדים. לצדה מופיעות חמש בעיות נוספות, ואמנה אותן בקצרה: הוראת נושא שההתייחסות אליו מלווה פעמים רבות בקדושה ובאמונה; היות הנושא בין-תחומי; היותו נתפס כלא רלוונטי לחיי היום-יום; היותו נושא שאין ספרי עזר ו/או ספרי פירוש מוסכמים על הכול העוסקים בו; ולבסוף, היותו נושא שעל אופן הוראתו השתלטו שיקולים טסטולוגיים של בחינות הבגרות. נמצא שהמהפך שמציעים צוקרמן והולצמן במקרה הטוב עשוי היה לפתור בעיה אחת, אך נותרו חמש בעיות שיש להתמודד עמן, ואם כבר נוקטים צעד דרסטי של מהפך, היה רצוי שמי שמובילים את המהפך יהיו לפחות מודעים למגוון הבעיות האחרות, כי התעלמות מהן תמוסס את המהפך.

יתרה מזאת, הכרזה על מהפך, שעניינו "למדו תנ"ך כשפה זרה", אין די בה.

2 על התיאוריה ראו במאמר עצמו וכן הערות 2-7 בו, המפנות לחומרים נוספים של צוקרמן בנושא; כנגד המרת שם השפה ל"ישראלית" ראו למשל אצל ולדן ודויטשר, 2009; התנגדות לעמדתו של צוקרמן ראו למשל ברב-שיח שהתקיים באוניברסיטת תל אביב והשתתפו בו, לצד לצוקרמן, המתרגם והעורך עידו בסוק והבלשנית תמר סוברן (בסוק, סוברן וצוקרמן, 2009), ושם ביבליוגרפיה נוספת.

שהרי המודעות לבעיית הקושי הלשוני ידועה לכל מי שעסק ועוסק בהוראת מקרא למן המאה ה-19 ועד עתה. ולמרות זאת, עד סוף שנות השישים של המאה ה-20 למדו וידעו תנ"ך ואף הצליחו להתמודד עם הקושי הלשוני מבלי שהתייחסו אל שפת המקרא כאל שפה זרה. ואביא שתי דוגמאות נוספות. למן שלהי המאה ה-19 ועד מלחמת העולם השנייה, מלכתחילה ב"חדרים" המתוקנים ברוסיה ולאחר מכן ברשת בתי הספר העבריים-ציוניים "תרבות", שהתפשטה במזרח אירופה, למדו וידעו תנ"ך, מבלי שהתייחסו לשפתו כאל שפה זרה, אף על פי שאותם תלמידים דיברו יידיש כשפה ילידית ולעיתים קרובות אף את שפת המקום (רוסית, ליטאית, פולנית ועוד). הדוגמה השנייה לקוחה ממחוזותינו. ילדי החינוך הממלכתי-דתי לומדים מלבד תנ"ך משנה, מדרש ותלמוד, שמצריכים התמודדות גם עם עברית קדומה יחסית (ימי הבית השני והמאות הראשונות לספירה), גם עם ארמית, וכן עם פרשנות מסורתית שכתובה בעברית של ימי הביניים וחלקה אף בכתב רש"י. והנה, הפלא ופלא, הם מצליחים להגיע להישגים מבלי להפוך את הרבדים השונים של העברית ואת הארמית לשלל שפות זרות שיש ללמודן כשפה זרה.

נראה אפוא שלימוד המקרא בחינוך הממלכתי הוא בעיה הרבה יותר מורכבת, הקשורה במציאות התרבותית והערכית של מדינת ישראל. כאשר השעות הניתנות ללימוד המקצוע הן שעות הניתנות למקצוע שולי, כאשר הכשרת המורים אינה משיגה את המצופה, כאשר הסביבה אינה רואה שום חשיבות בלימוד תחום דעת זה, פשוט אי-אפשר לתקן את המצב. במילים אחרות, גם אם ספרות המקרא היתה מתורגמת לשפת "סבבה" הישראלית, ספק אם ילדי ישראל היו יודעים מקרא, וספק גדול עוד יותר, אם מלכתחילה מטרתנו היא להשיג "מקרא בסבבה".

אחד הפתרונות המומלצים במאמר הוא השימוש בתנ"ך דם במסגרת הלימוד בבית הספר. בתקופה הקרובה עתידה לראות אור מהדורה שלמה של תנ"ך דם, שמתוכה כבר מוצעים לקהל הרחב התורה (אהוביה ומוזס, 2010) תנאים ראשונים (אהוביה ומוזס, 2011). גם אם מהדורה זו אינה לטעמי, היא לגיטימית, כשם שספרות פורנוגרפית היא לגיטימית ועליה ניתן לומר: ירצו, יקנו; לא ירצו, לא יקנו. לעומת מהדורה זו, המהדורה שנועדה לבתי הספר (אהוביה ומוזס, 2008), מחזיקה רק את פרקי הלימוד הכלולים בתכנית הלימודים לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה. מהדורה מקוצרת ונוחה לשימוש זו, המיועדת לבתי הספר, יוצרת את הרושם כי השימוש בה הוא אמצעי נוסף להצלחה בלימודי התנ"ך בכלל ובבחינת הבגרות בתנ"ך בפרט, ולכן רק טבעי שהיא מפתה את המורים, את התלמידים ואת ההורים לראות בה תחליף, שהשימוש בו עדיף על המקור. למעשה, זאת ההמלצה המעשית

הדידקטית היחידה הניתנת במאמר, ואוי לאותה המלצה: "אימוץ של תנ"ך דם על ידי מורי התנ"ך בישראל יציעידי קדימה את הוראת התנ"ך ויתרום לקירוב התלמידים אל ספר הספרים" (עמ' 26).

את ביקורתי על תנ"ך דם הצגתי בתרחיב (excursus) של ספרי הנזכר לעיל, תרחיב שכותרתו: "קנקן חדש שישן אין בו – בעקבות תרגום המקרא לעברית חדשה" (אמית, 2010, עמ' 153-161). שם הדגמתי את הבעיות הקשורות באיכות התרגום ודנתי בנזק המצטבר של השימוש בו. כיום, לאור הניסיון, אני יכולה לומר בביטחון מלא, כי תלמיד המשתמש בתרגום אינו חוזר לעיין במקור, אלא אם כן הדבר נכפה עליו. הציפייה של המתרגם, אברהם אהוביה, ושל היוזם והעורך הראשי, רפי מוזס, כפי שהיא באה לידי ביטוי בפתחה של כל אחת מחוברות תנ"ך דם לבתי הספר (אהוביה ומוזס, 2008), היא שילדי ישראל ינהגו לפי השיטה של "שניים מקרא ואחד תרגום", דהיינו יקראו קריאה משולשת – בראשונה יקראו את המקור, לאחר מכן ילכו אל התרגום ולבסוף יחזרו לקרוא את המקור – היא נאיבית או אפולוגטית. הניסיון האנושי מלמד, כי מי שניתנות לו שתי אפשרויות, האחת קלה ונוחה והאחרת קשה וגוזלת זמן, יבחר בראשונה. משמעות השימוש בתנ"ך דם בבית הספר היא אפוא הרחקת הטקסט המקראי מהתלמידים, שפירושה ניתוקם ממורשת התרבות היהודית כולה, שהרי התשתית המקראית היא המפתח להבנת התרבות היהודית שהיא בת יותר מאלפיים שנה, עליה נבנית מורשתו של עם ישראל, ובלעדיה אין להבין את המדרש, את הפיוט, את שירת משוררי ספרד, את ביאליק, טשרניחובסקי, לאה גולדברג, נתן זך, דליה רביקוביץ ועוד רבים וטובים. התחזית העגומה היא, שזו רק שאלה של זמן עד ששוק ספרי הלימוד יתמלא בתרגומים של לקטי ביאליק, יהודה עמיחי ואחרים, לעברית של דוברי "סבבית".

אף אציין, שמלאכת התרגום של תנ"ך דם נעשתה בידי אברהם אהוביה, יהודי יקר שכבר עבר את גיל תשעים, שהעברית שלו רחוקה מלהיות העברית הישראלית של ילדי ישראל. ואולי כאן טמון היתרון העיקרי של תנ"ך דם – בתוך זמן קצר דוברי סבבית לא יוכלו להבין גם אותו, ואת מקומו יתפוס תנ"ך בסבבה.

לשיטתי, תנ"ך דם הוא אסון תרבותי. לא לחינם הגדיר אותו מנחם פרי (2010) "מפגע תרבותי, סכנה לספרות העברית, ואירוע חבלני בקנה-מידה לאומי". נחיצותו משקפת את מפלס הבערות שהולך ומשתלט על תרבותנו, ואם זה הפתרון הדידקטי המעשי היחיד שיש לכותבי המאמר להציע, עדיף שימשיכו לפתח תיאוריות בלשוניות, שיהיו אחדים שיסכימו עמן ואחרים שיתנגדו להן, ואילו העברית הישראלית תמשיך ותפתח כשפות מדוברות אחרות, שיש להן שפה ספרותית גבוהה ושפה עממית

דבורה, ובזכות לימוד התנ"ך בשפת התנ"ך יינתן לנערים ולנערות לכל הפחות מפתח לעולם התרבות היהודית, והם יצטרכו להחליט אם להשתמש בו אם לאו.

רשימת מקורות

- אהוביה, אברהם ומוזס, רפי (2008). תנ"ך רם לבתי הספר: לשון התנ"ך בעברית בת ימינו פסוק מול פסוק. אבן יהודה והרצליה: רכס פרויקטים חינוכיים ורם הוצאה לאור.
- אהוביה, אברהם ומוזס, רפי (2010). תנ"ך רם: תורה. הרצליה ותל-אביב: רם הוצאה לאור וידיעות אחרונות.
- אהוביה, אברהם ומוזס, רפי (2011). תנ"ך רם: נביאים ראשונים. הרצליה ותל-אביב: רם הוצאה לאור וידיעות אחרונות.
- אמית, יאירה (2010). עלייתה ונפילתה של אימפריית המקרא בחינוך הישראלי: תכנית הלימודים תשס"ג (2003) – מבט לאחור ומבט לפנים. אבן יהודה: רכס פרויקטים חינוכיים.
- בסוק, עידו, סוברן, תמר וצוקרמן, גלעד (2009). בין 'עברית' ל'ישראלית': רב-שיח. *הד האולפן החדש*, 95, 89-103.
- ולדן, צביה ודויטשר, גיא (2009, 23 אפריל). שפה עליונה. *הארץ*. נדלה ב-14 בינואר 2012 מהאתר: <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1257538>
- משרד החינוך (תשס"ג). תכנית הלימודים במקרא למערכת החינוך הממלכתית מגן הילדים עד כיתה י"ב. ירושלים: מעלות.
- פרי, מנחם (2010). מה אתה מביא אשה נשואה. נדלה ב-14 בינואר 2012 מהאתר: http://www.newlibrary.co.il/htmls/page_894.aspx?c0=15936&bss53=13176